

שני פנים לתשובה ואולי יותר

מסכת יומא דף פו – כתרים רבים לראשה של התשובה

אמר רבי חמא ברבי חנינא: גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם, שנאמר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה" (הושע יד ה). ... אמר רבי לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" (הושע יד ב). ... אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר: "לאמר הן ישלח איש את־אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש־אחר הישוב אליה עוד הלא חנוף תִּחַנֵּף האֶרֶץ והיא נִאֲתָה וְנִית רַעִים רַבִּים וְשׁוֹב אֵלַי נֶאֱסִיחַ" (ירמיהו ג א).¹ ... אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמקרבת [שמביאה] את הגאולה, שנאמר: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב" (ישעיהו נט כ). מה טעם ובא לציון גואל - משום דשבי פשע ביעקב. אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות ... והאמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות! ... לא קשיא; כאן - מאהבה, כאן - מיראה.² אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם, שנאמר: "ובשוב רשע מרשעתו הוא יחיה".³

פסיקתא דרב כהנא פיסקא כד שובה – נמשלה התשובה לים

נמשלה תשובה בים - מה הים הזה לעולם פתוח, כך שערי תשובה לעולם פתוחים. ונמשלה תפילה במקוה, מה המקוה הזה פעמים פתוח פעמים נעול, כך שערי תפילה פעמים פתוחים פעמים נעולים. מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול ומצא אביו או רבו שם ונתבייש והולך לו, אבל הים הזה, מפליג קימאה ויורד וטובל.⁴

מסכת ברכות דף לד עמוד ב – צדיק גמור מול בעל תשובה

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים – "עין לא ראתה אלהים זולתך".⁵ ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין, שנאמר: "שלום שלום לרחוק ולקרוב".⁶ לרחוק ברישא וחדר לקרוב. ורבי יוחנן אמר לך: מאי רחוק - שהיה רחוק מדבר עבירה מעיקרא, ומאי קרוב - שהיה קרוב לדבר עבירה ונתרחק ממנו השתא.⁷

¹ בתורה יש איסור לאדם לחזור ולשאת את גרושתו אם בינתיים נשאה לאחר, ככתוב בדברים כד ב-ד: "כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וְבָעֻלָה הָיָה אִסְרָא תִמְצָאֶחָן בְּעֵינָיו כִּי־מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ: וְיִצְאָהּ מִבֵּיתוֹ וְהָלַךְ וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר׃ ... לֹא־יִכָּל בְּעֻלָה הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר־שָׁלְחָה לְשׁוֹב לְקַחְתָּהּ לְהָיִית לּוֹ לְאִשָּׁה". אך הקב"ה, כביכול עובר על דין תורה, ומקבל את עם ישראל חזרה גם אחרי שהלכו ועבדו אלהים אחרים, גם אחרי שהחניפו את הארץ. ראו דברינו [תנופת הארץ](#) בפרשת מסעי. אלא שמשל זה מעורר שאלה קשה: מה אם יהיו שילוחים נוספים ופעם נוספת של הליכה לאיש אחר? עד כמה פעמים מוכן הבעל לקבל בחזרה את אשתו שבגדה בו? מה עם המשנה: "אחטא ואשוב אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר, אין יום הכפורים מכפר"?

² ראו דברינו [זדונות שגגות וזכויות](#) ביום הכיפורים.

³ מי לא קשר כתרים לראשה של התשובה? ראו עוד בשבחה, בגמרא ראש השנה יז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם". ובירושלמי פאה א א: "אין כל דבר עומד בפני בעלי תשובה". ובשמות רבה יט ד (על גרים ועל בעלי תשובה): "והשערים נפתחים בכל שעה וכל מי שהוא מבקש ליכנס – יכנס". ובמדרש תהלים (בובר) מזמור צ: "תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. אמר ר' אבהו בר זעירא: גדולה תשובה שקדמה לבריאת העולם". וזה אולי העיקר. התשובה היא אחד מאותם דברים שנבראו קודם שנברא העולם (בראשית רבה א ד, פסחים נד ע"א) – אין לעולם תקנה ללא מוטיב התשובה. וכבר הרחבנו במוטיב התשובה בכמה דפים שכתבנו [לפרשת שובה](#) ולא נאריך שוב כאן.

⁴ ובפסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא מד - שובה ישראל: "שובה ישראל עד ה' אלהיך, דרש רבינו הקדוש: גדול כוחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה, לא עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנים". מהלך חמש מאות שנה הוא כינוי של חז"ל להגעה אל כיסא הכבוד. ראו שם גם: "ר' יודה נשייה בשם ר' יודה בר' סימון: במנהגו שבעולם אדם יורה חץ, כמה תהלך, בית כור אי בית כורים. גדול כוחה של תשובה שמגעת עד כסא הכבוד". ובגמרא פסחים קיט ע"א: "ידו של הקב"ה פרוסה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה". שתי הפסיקתאות: דרב כהנא ורבתי, מקדישות פסיקאות מיוחדות לנושא התשובה, שבחה וכוחה הרב. ראו גם דברינו [דרשו ה' בהימצאו](#) והדיון על אפשרות של שתי שבתות תשובה, כמו שאכן קורה בשנים לא מעטות בהן יש שתי שבתות בין ראש השנה לסוכות.

⁵ פסוק הוא בישיעו סד ג: "ומיעולם לא שָׁמְעוּ לֹא הֶאֱזִינוּ עֵין לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זִלְזָלְתָּ יַעֲשֶׂה לְמַחֲכָה לוֹ". הסיפא של הפסוק נדרש במקומות רבים על העולם הבא או ימות המשיח (סנהדרין צט א, עבודה זרה סה א ועוד), אבל אנחנו בנושא התשובה כאן ועכשיו.

⁶ גם זה פסוק בישיעו נז יט: "בִּזְרָא נִיב שְׁפָתַי שְׁלֹם שְׁלֹם לְרַחוּק וְלִקְרֹב אֲמַר ה' וּרְפָאתֵי". ראו אזכורו במשנה המסיימת את מסכת עדויות (פרק ח משנה ז): "אמר רבי יהושע: מקובל אני מרבין יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו: הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרוב. אלא לרחק המקורבין בזרוע ולקרוב המרוחקין בזרוע".

⁷ גם זה מהמדרשים הבולטים במעלת התשובה. ראו להלכה בגמרא קידושין מט ע"ב על אדם שמקדש אשה "על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור - מקודשת, שמה הרבה תשובה בדעתו". (חזרנו להרהר תשובה לעיל בפסיקתא רבתי הערה 4). אך שם זה קידושין לחומרא על מנת שלא יוכל להיפטר בלא גט; ראו שם גם הצד שני של מי שמקדש "על מנת שאני רשע, אפילו צדיק גמור - מקודשת, שמה הרבה דבר עבודת כוכבים בדעתו". אך מההיבט הערכי, פשיטא שלא נתייחס לצדיק גמור שמהרהר על עבודת כוכבים כמי

דברים פרק ל פסוקים א-ו – התשובה בתורה (ובנביאים)

וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבִּרְכָּה וְהַקְלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְתָּ אֶל לְבָבְךָ בְּכָל הַיּוֹמִים אֲשֶׁר הִדִּיחָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: וְשָׁבַת עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי כָּל אֲשֶׁר אֶנִּי מְצַוֶּה הַיּוֹם וּבִנְיָךְ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ: וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצָךְ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפִּיצָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה: אִם יִהְיֶה נִדְחָךְ בְּקֶצֶה הַשָּׂמָיִם מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ: וְהִבִּיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאַבְתָּיֶךָ: וְכֵן ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לֵב זָרְעֶךָ לֹאֲהַבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ:⁸

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה ד – איני אותו האיש

מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים ועושה צדקה כפי כוחו ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו ומשנה שמו, כלומר: אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים. ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עון מפני שגורמת לו להיכנע ולהיות עניו ושפל רוח.⁹

רמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה יד – תשובה לעולם הבא

... במה דברים אמורים, שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא, כשמת בלא תשובה. אבל אם שב מרשעו ומת והוא בעל תשובה הרי זה מבני העולם הבא שאין לך דבר שעומד בפני התשובה, אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר: "שלוש שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו".¹⁰

מסכת יומא פרק ח משנה ט – אחטא ואשוב

האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר, אין יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה חברו. את זו דרש רבי אלעזר בן עזריה: "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו" (ויקרא טז) - עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו.

שנעשה רשע (להוציא החומרה של קידושין) וכך גם רשע שברגע מסוים חשב לעשות תשובה עדיין לא נעשה באמת צדיק. ואם נחזור לגמרא ברכות לעיל, יש מחלוקת בעניין. ר' אבהו, רבה של קיסריה העיר הקוסמופוליטית סבור שבעלי תשובה גדולים מצדיקים גמורים. אבל דעתו עטופה משני צדדיה, מעכו ומטבריה, בדעה נגדית שבעלי תשובה אינם במדרגה של צדיקים גמורים. כך ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן לפני דברי ר' אבהו וכך גם ר' יוחנן בסוף הדרשה שנראה שמעדיף את הרחוק מדבר עבירה על פני הקרוב או מי שהיה קרוב אליה.

⁸ אלה פסוקי התשובה הידועים בפרשת נצבים שלא בכדי נקבעה בלוח השנה לעולם לפני ראש השנה ותחילת עשרת ימי תשובה. מדרשים ומפרשים רבים מוצאים כאן את יסודות התשובה, בפרט בפסוק: "ושבת עד ה' אלוהיך", שהתשובה מגעת עד כיסא הכבוד (יומא ועוד לעיל). ראו גם פירוש ספורנו על הפסוק: "תהא תשובתך כדי לעשות רצון קונך בלבד". אבל מפשט הפסוקים ומההקשר לתוכחות שבאות לפני פסוקים אלה, ברור שהדגש כאן הוא לא על תשובת היחיד, אלא על תשובת העם כולו. על תשובה שהיא גם שיבה לארץ, תשובה לאומית ולא כפרת היחיד. ראו דברינו **משיבה לתשובה** וכן **קיבוץ הנדחים** בפרשת נצבים. ראו גם פירוש רש"י כאן על השכינה שגלתה עם ישראל ועתידה לחזור. נראה ש'תשובה' במשמעות היחיד וחרטה על עבירות, כפי שמקובל היום ובשבת זו בפרט, היא חידוש של הנביאים ובראשם יחזקאל. ראו שם פרק ג פסוקים יח-כא, ובעיקר פרק יח: "והרשע כי ישוב מכל חטאתו חטאתיו אשר עשה ושמר את כל חקותי ועשה משפט וצדקה חיה יחיה לא מות: כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו בצדקתו אשר עשה יחיה: החפץ אֲחַפֵּץ מוֹת רָשָׁע נָאִם אֲדֹנָי ה' הֲלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכָיו וְחָיָה". וההפך בצדיק שסרח. עד שהעם אומר ליחזקאל: "לא יתכן דָּרֶךְ אֲדֹנָי" והוא עונה להם: "שמעו נָא בֵּית יִשְׂרָאֵל הַדְּרָכִי לֹא יִתְּכֶן הָלֹא דְרָכֵיכֶם לֹא יִתְּכֶנּוּ". משהו מעורר את השאלה: האמנם יכולה תשובה ככה למחוק את העבר?

⁹ תיאור זה של החזור בתשובה יכול להתחבר עם דמויות שנצפות לפעמים (במציאות או בדמיון) של חוזרים בתשובה שצועקים ומתפללים בבכי ובקול גדול, אבל מדברי הרמב"ם במלואם שם, עולה תמונה שונה בתכלית. ראשית, תשובה גמורה היא רק של מי "שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכישלון כח". מה שכינו חסידי אשכנז 'תשובת המשקל'. ואיך אדם יכול להימצא שוב באותה סיטואציה בדיוק? "אי אפשר לטבול פעמיים באותו הנהר", אמר הפילוסוף היווני **הרקליטוס** – "הכל זורם" (Panta rhei). שנית, לתשובה יש שלבים מאד ברורים: עזיבת החטא, ווידוי, קבלה לעתיד וכו', כאומרו: "ויעיד עלי יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם". ומי יכול להעיד את יודע תעלומות שיעיד עליו שלא ישוב לחטא זה לעולם? ועוד, ראו בפרק א הלכה ד שם (על בסיס הגמרא ביומא פו ע"א) שיש עבירות שתשובה אינה מועילה לגביהן. גם לא בצירוף יום הכיפורים וייסורים! בקיצור, יש 'הלכות תשובה' ולא כל העושה תשובה בהכרח עומד באמות המידה שחז"ל והרמב"ם מציבים בפניו. ראו אמנם דבריו במקור הבא: "אין לך דבר שעומד בפני התשובה", אבל גם זה עם מגבלות כדלקמן.

¹⁰ "אין לך דבר שעומד בפני התשובה" – משפט מהדהד בכל עוצמתו. האם יש פער בין דברי הרמב"ם כאן לדבריו במקור הקודם? לאו דווקא. כאן מדובר בעולם הבא! לאחר שפירט כיצד ובאילו תנאים ומעשים ועל אילו עבירות ניתן לעשות תשובה כאן בעולם הזה, על מנת לחזור להיכלל בעולם של תורה ומצוות שיגרמו לאיזון אם לא למהפך מול המעשים הקשים שנעשו קודם לכן, משאיר הרמב"ם את חלון העולם הבא למי ששב לפני מותו, גם כנגד הפשעים החמורים ביותר (חילול השם). אבל מה יעשה שם בעולם הבא? כל ימיו כאן היו בחטא, להוציא רגעי התשובה לפני שמת, ועכשיו "יושב ונהנה מזיו השכינה"? ראו איזו כבדת דרך עשה מוטיב התשובה מימי משה ועד הלכות תשובה אלה (שמעוגנות בחז"ל בפרק חלק ובארבעה סוגי הכפרה של מסכת יומא)! ראו איך הפוסק בישיעהו: "שלוש לרחוק ולקרוב" שנדרש בגמרא ברכות על תשובה כאן בעולם הזה, מועתק ברמב"ם לחיי העולם הבא!

אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מיטהרין, מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים שנאמר (יחזקאל ל"ו) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם ואומר (ירמיה י"ז) מקוה ישראל ה' מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל.¹¹

מסכת עבודה זרה דף יז עמוד א – למה בכה רבי?

אמרו עליו על ר' אלעזר בן דורדיא, שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי הים והיתה נוטלת כיס דינרין בשכרה, נטל כיס דינרין והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הרגל דבר הפיחה, אמרה: כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין שני הרים וגבעות, אמר: הרים וגבעות בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו... אמר: שמים וארץ בקשו עלי רחמים, אמרו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו...¹² אמר: אין הדבר תלוי אלא בי, הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו. יצתה בת קול ואמרה: ר' אלעזר בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא... בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן, אלא שקורין אותן רבי.¹³

ירושלמי מסכת תענית פרק ב הלכה א – תשובת אנשי נינוה

אמר רבן שמעון בן לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה. מה עשו? רבי חונה בשם ר"ש בן חלפותא: העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ, סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ. והיו אלה גועים מכאן ואלה גועים מכאן. אמרו: אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים עליהם. זהו שכתוב: "מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר וגוי" [יואל א יח]. א"ר אחא: בערביא עושים כך.¹⁴

"ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה" [יונה ג ח] - מהו "בחזקה" אמר ר' שמעון בן חלפותא: חציפא נצח לכשירא,¹⁵ ... "וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" [יונה ג ח] - א"ר יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו.¹⁶

¹¹ משנה זו חותמת את מסכת יומא ולפיכך לא קצרנו בה והבאנו אותה במלואה. יש כאן הבחנה חשובה של תשובה בין אדם למקום ובין אדם לחברו, שם לא יעילו בכיות ותחנונים לפני הקב"ה (ראו דברינו [בין אדם לחברו ובין אדם למקום](#) ביום הכיפורים). אבל עיקר עניינינו במשנה זו הם המילים הפותחות: "האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה. אחטא ויום הכפורים מכפר, אין יום הכפורים מכפר". לכאורה, לפנינו עקרון מוסרי פשוט, בדומה לכלל: "טובל ושרץ בידו" שנאמר על מי שמודה בעבירה אבל לא באמת חוזר ממנה (תענית טז ע"א). כאן הכוונה היא למי שמראש מתכוון לשוב ולחטוא ועושה מהתשובה חוכא ואיטולא. אבל המחזור של סבבים של חטא-תשובה ושוב חטא ושוב תשובה, קיים במציאות חיינו. מה גם שיש יום קבוע בשנה לצורך זה. האם אין אנו מתוודים ומתפללים בכל יום כיפור באותן מילים של שנה שעברה ויודעים שככה נעשה גם בשנה הבאה? האם אין הדגש על הימים הנוראים, יום כיפור בפרט, מחליש את הרעיון של תשובה בכל עת, של הים הפתוח בכל עת? (פסיקתא דרב כהנא שובה, רמב"ם?) מנגד, כיצד יכול אדם להבטיח ששוב לא ישגה? ואם אכן חטא ועשה תשובה, ואח"כ במרוצת החיים שוב מעד וחטא, לא יוכל לשוב עוד? האם בהתנגדות ל"אחטא ואשוב" אין ניסיון להילחם בדבר שהוא בטבע האדם? וכבר אמרו החסידים שיש לפסק משנה זו כך: "האומר אחטא, ואשוב אחטא, ואשוב אין - מספיקין בידו לעשות תשובה!"

¹² וכך גם עם החמה והלבנה, כוכבים ומזלות ועוד, כל הטבע מתכחש לבן דורדיא: "עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו".
¹³ האם בכיו של רבי הוא בכי של התפעלות מכוחה של התשובה או שמא בכי על חוסר צדק והגיון בכך שאדם שכל ימיו היו בעבירה קנה את עולמו במעשה אחד של בכי? (השוו עם הסיפור על הקלצטונירי שהחיש את מותו של ר' חנינא בן תרדיון וזכה לעולם הבא, עבודה זרה יח ע"א). ואפילו אם נאמר שהבכי מכיל את דרישות הרמב"ם לעיל של חרטה, ויודוי וקבלה לעתיד, ואפילו אם נאמר שיש כאן תשובת המשקל (שפרש מהזונה), האמנם ניתן ברגע אחד של בכי לקנות את המבחן היום-יומי שאנשים צדיקים יותר וצדיקים פחות עומדים בו לאורך זמן? האין המיתה חלק מהפתרון (מאי הפתרון)? ראו סיפור דומה, בבראשית רבה סה כב, על יקום איש צרורות המתיוון, בן אחותו של יוסי בן יועזר, שכשראה את דודו יוצא להיצלב לגלג עליו בהתחלה, אבל בהמשך נכנסו בו דברי התוכחה של דודו "כארס של עכנא" וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין, עד שיוסי בן יועזר מעיד עליו: "בשעה קלה קדמני זה לגן עדן". לעומתם, ראו הסיפור על [אלישע בן אבויה](#) שננעלו בפניו שערי תשובה, מסכת חגיגה טו ע"א: "כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו בנים שובבים - חוץ מאחרי". הוא אלישע בן אבויה "שידע כוחי ומרד ביי". לא תמיד הים פתוח. ואם פתוח, הרי הוא לפעמים סוער ומסוכן להיכנס בו.

¹⁴ הפרדת האימהות הבהמות מילדיהם היא אכזריות וצער בעלי חיים ולפיכך זו תשובה של רמאות והולכת שולל. על בסיס עבירה זו ניתן לעשות תשובה? מה לכם ולבהמות? עשו תשובה בעצמכם! השוו עם [אם אדם חטא בהמה במה חטא](#) בפרשת נח.

¹⁵ החצוף, מי שמעיו פנים, מנצח את הכשר, את הישר. ובמקבילה בבבלי תענית טז ע"א: "ויקראו אל אלהים בחזקה, מאי אמור? אמרו לפניו: ריבונו של עולם! עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע - מי נדחה מפני מי? הצדיק (כולל צדיקו של עולם) מוותר לרשע.

¹⁶ כבר הרחבנו לדון בתשובתם של [אנשי נינוה](#) בדף מיוחד ביום הכיפורים. כאן נסתפק בכך שתשובתם הייתה תשובה של רמאות, תשובה של חוצפה כלפי שמיא, תשובה של אכזריות כלפי בעלי החיים שלא חטאו; ובכל זאת התקבלה. מדוע? משום שלצדיק (הקב"ה) אין כביכול ברירה אלא לסלוח לרשע? משום שהנעלב או העלוב (הצנוע) תמיד ייאלץ בסופו של דבר לקבל את תשובתו של המעליב, של העלוב? ואת סיפור זה של אנשי נינוה אנחנו קוראים במנחה, לקראת שיא / סוף צום יום הכיפורים! מה המסר בכך? שגם תשובה קלה תתקבל? גם תשובה לא כנה? (הצביעות היא המס של הרשע לאמת, פתגם בצרפתית). האם מזה חשש הנביא יונה, מתשובה של רמיות, מתשובה שבה מי ששב כופה את עצמו על הצדיק, על החברה האנושית, על הקב"ה כביכול?

מסכת בבא קמא דף צד עמוד ב – תקנת השבים

תנו רבנן: הגזלנין ומלווי ברבית שהחזירו - אין מקבלין מהן, והמקבל מהן - אין רוח חכמים נוחה הימנו ... דתניא: מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה, א"ל אשתו: ריקה, אם אתה עושה תשובה, אפילו אבנט אינו שלך! ונמנע ולא עשה תשובה; באותה שעה אמרו: הגזלנין ומלווי רביות שהחזירו - אין מקבלין מהם, והמקבל מהם - אין רוח חכמים נוחה הימנו.¹⁷

פסיקתא דרב כהנא פיסקא כד שובה – תשובת הרשעים מתקבלת

תשובתו של מנשה קיבלתי ותשובתכם איני מקבל! שניגזרה עליו גזירה קשה...¹⁸ וכיון שראה צרתו צרה לא הניח עבודה זרה בעולם שלא להזכירה: צלמא פלן אתא שיזביה,¹⁹ וכיון שלא הועיל כלום אמר: זכור אני שהיה אבא מקרי אותי את הפסוק הזה: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד י"י אלהיך ושמעת בקולו, כי אל רחום י"י אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך" (דברים ד ל לא), הרי אני קורא אותו. אם יענה אותי, הרי יפה. ואם לאו, הא כל אפיא שוין.²⁰ והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות של רקיע שלא תעלה תפילתו של מנשה לפני הקב"ה, והיו אומרים לפני הקב"ה: ריבון העולמים, אדם שהעמיד צלם בהיכל יש לו תשובה? אמר להם הקב"ה: אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב"ה? חתר לו כמין חתירה מתחת כסא כבוד שלו ושמע את תחינתו ... באותה שעה אמר מנשה: אית דין ואית דין (יש דין ויש דין). ותשובתכם איני מקבל!²¹

מדרש תהלים (בובר) מזמור יז – תשובה היא שוחד

ומנין שהקב"ה לוקח שוחד? שנאמר: "שוחד מחיק רשע יקח" (משלי יז כג).²² ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה? תשובה ותפילה וצדקה. לפיכך כתיב: "מלפניך משפטי יצא" (תהלים יז ב). אמר הקב"ה: בניי, עד ששערי תפילה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה. אבל משאני יושב בדין לעתיד לבוא, איני לוקח שוחד, שנאמר: "לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד" (משלי ו לה). לפיכך אמר דוד: "תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך" (תהלים טז יא) - אלו עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים.²³

¹⁷ זה הנושא של תקנת השבים שחז"ל התקינו: לא רק שאדם שגזל קורה ושיקע בביתו אינו צריך להרוס את הבית ולהשיב את הגזילה רק יתן את דמי הקורה (תקנת המריש, בבא קמא סו ע"ב, צה ע"א), אלא גם התקינו שלא לקבל החזר בכלל מגזלנים ומלווי בריבית כדי "לא לנעול את הדלת בפני השבים". ראו רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק א הלכה יג: "אם לא היתה הגזלה קיימת ורצה הגזלן לעשות תשובה ובא מאליו והחזיר דמי הגזלה, תקנת חכמים היא שאין מקבלין ממנו אלא עוזרין אותו ומוחלין לו כדי לקרב הדרך הישרה על השבים. וכל המקבל ממנו דמי הגזלה אין רוח חכמים נוחה הימנו". (ראו בגמרא סוכה לא א על הסוכה הגזולה שישב בה ראש הגזולה). להלכה, נחלקו ראשונים אם תקנת חכמים זו נהגת לדורות ואימתי נהגת ואיך נהגת. החשוב לעניינינו הוא שתשובה היא פשרה. פשרה עם דין תורה שמצווה להשיב את הגזילה. ראו בדומה, בגמרא שבת קד ע"א: "מקבלין קרבנות מפושיעי ישראל כדי שיחזרו בתשובה". תשובה היא פשרה עם מציאות החיים.

¹⁸ שנלכד ע"י מלך אשור והושם בכור אש, ראו שם בקטע שדלגנו.

¹⁹ צלם פלוני, בוא והצילני.

²⁰ מנשה 'מאיים' כביכול על הקב"ה, אחרי שניסה את כל העבודה הזרה שהכיר ולא ענו לו, ואומר: אם אתה לא תענה לי אני אומר: כולם אותו הדבר. וכבר הרחבנו לדון בדמותו של מנשה בדברינו **מנשה בן חזקיהו מלך יהודה** בדפים המיוחדים.

²¹ ראו שם סדרה של 'בעלי תשובה' מפקפקים. קין, שלא הייתה תשובתו כנה ויצא מהדין עם הקב"ה אחרי רצח הבל אחיו "כמפשיל דברים לאחוריו וכגונב דעת העליונה", או בנוסח אחר: "יצא כמפייס וכמרמה בבורא". והוא פוגש את אדם הראשון ששואל אותו: מה נעשה בדיןך? והלה עונה לו: "עשיתי תשובה ופישרתי". הגעתי לפשרה עם ריבונו של עולם. אחאב, אחרי רצח נבות, אחרי הצעקה הגדולה כנגדו: "הרצחת וגם ירשת" (מלכים א כא, שוב חטא בין אדם לחברו כקין!), קורע את בגדיו, לובש שק וצם, אך עפ"י מדרש פסיקתא לעיל, כל הצום הזה היה איחור של ארוחת הבוקר שלו בשלוש שעות "אם היה רגיל לאכול בשלוש שעות אוכל בשש ואם היה רגיל לאכול בשש אוכל בתשע". והקב"ה מפנה את תשומת לבו של אליהו, שמן הסתם לא התרשם במיוחד מהתשובה הזו, ואומר לו: "ויהי דבר י"י אל אליהו התשבי לאמר, הראיתה כי נכנע אחאב מלפניי?". עוד שם, תשובת אנשי נינוה שכבר ראינו שהייתה לא כנה, תשובת יכניה, אנשי ענתות, ירבעם ועוד, שעל כולם מסיים המדרש: "ותשובתכם איני מקבל?". מה בא מדרש זה לומר לשומע? תעשה תשובה גם אם אין כוונתך מושלמת? אינך גרוע מקין, אחאב ומנשה?

²² ראו משלי כא יד: "מתן בסתר יכפה אף ונשחך בפה חמה עזה". ורש"י שם: "מתן בסתר - צדקה: ושוחך בחיק - אף זו צדקה יכפה אף, חמה עזה". וכן רש"י על הפסוק במשלי יז ח: "אֲבֵן חֵן הַשֹּׁחֵד בְּעֵינֵי בְּעֵלֵי אֵל כֹּל אֲשֶׁר יִפְגֹּה יִשְׁכַּל" - "אבן חן - כשהאדם בא לפני הקב"ה ומפייס בדברים ושב לו, אבן חן ומרגליות היא בעיניו".

²³ נכונות הקב"ה לסלוח ולקבל את תשובתנו, תפילותינו וצדקותינו הוא מעין שוחד! יש נותן ויש מקבל! כנגד הרעיון שמציאות העולם מחייבת אפשרות של תיקון והתשובה נבראה עוד קודם לבריאת העולם, עומד רעיון נגדי של לקיחת אחריות על מעשיך. מעין המחלוקת בין משה ואהרן אם "יקוב הדין את ההר" או שיש מקום לפשרה (סנהדרין דף ז). ולעיל ראינו שבתשובה יש מרכיב של פשרה. ראו בהקשר זה גם העימות, שמופיע במדרשים רבים, כולל ביקורת המינים, בין הפסוק בברכת כהנים: "ישא ה' פניו אליך" (במדבר ו כו), ובין הפסוק בפרשת עקב: "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר הַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" (דברים י יז). לסתירה לכאורה זו יש מספר תשובות במדרשים, מתי הקב"ה נושא פנים ומתי לא. ראו ראש השנה יז ע"ב, ספרי במדבר פיסקא מב, במדבר רבה יא ז, גמרא נדה ע"ב ועוד, שעיקר תשובתם היא: "כאן - קודם גזר דין,

בראשית רבה טז ה פרשת בראשית – הקב"ה מפתה את האדם

"וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בְּגֶן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב טו), רבי יהודה ורבי נחמיה. ר' יהודה אמר: עילה אותו. ²⁴ היאך מה שאתה אומר: "ולקחום עמים וְהִבְיָאוּם אֶל מְקוֹמָם" (ישעיהו יד ב). ²⁵ רבי נחמיה אמר: פיתה אותו, היאך שאתה אומר: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה'" (הושע יד ג). ²⁶

תוספתא מסכת סוכה (ליברמן) פרק ד הלכה ב – אנשי מעשה מול בעלי תשובה

חסידיים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניו באבוקות ואומרים לפניו דברי תושבחות. מה היו אומרים? "אשרי מי שלא חטא וכל מי שחטא ימחלי". ויש מהן אומרים: "אשרי ילדתי שלא ביישה את זקנותי" – אילו אנשי מעשה. ויש מהן שהיו אומרים: "אשריך זקנתי שתכפרי על ילדותי" – אילו בעלי תשובה. ²⁷

שבת שלום, שנה טובה וגמר חתימה טובה²⁸

מחלקי המים

כאן - לאחר גזר דין. אבל הרעיון שעצם תהליך התשובה הוא שוחד שהאדם נותן לבורא והלה מקבל אותו, מקורו כך נראה במדרש תהלים זה. שימו לב שהוא מייחס את מוטיב השוחד לכל שלושה גם יחד: תשובה, תפילה וצדקה הם שוחד, וקבלתם היא לפנים משורת הדין. ראו דברינו [תשובה תפילה וצדקה](#) ביום הכיפורים. ולגבי צדקה בנפרד ראו גם גמרא בבא בתרא ט ע"א.

²⁴ העלה אותו, הניח אותו במקום גבוה.

²⁵ ראו נבואת הנחמה שם הפותחת בפסוק: "כִּי יִרְחַם ה' אֶת יַעֲקֹב וְיִבְחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנִּיחָם עַל אֲדָמָתָם וְנָלְוָה הָגֵר עֲלֵיהֶם וְנִסְפְּחוּ עַל בֵּית יַעֲקֹב".

²⁶ דרשה זו על לקיחת אדם הראשון והנחתו בגן עדן, ראויה לדיון נפרד ומעמיק. ראו המשך הדרשה שם בדבריהם של ר' יודן ור' ברכיה מהי לקיחה זו ומה היא ההנחה: "רבי יודן אמר: הניח לו והגין עליו ועדנו מכל אילני גן עדן, רבי ברכיה אמר: להניחו ולהגין עליו ולעדנו מכל אילני ג' ... נתן לו מצות שבת". אבל אנו מבקשים להתמקד בדרשתו של רבי נחמיה שלקחת הקב"ה היא פיתוי! ומה מקור לרעיון זה? קריאת הנביא הושע לשוב אל ה'! ואיך נשוב? ע"י פיתוי, ע"י דיבורים שאינם אלא פיתוי ומתן שוחד: "סלח לנו אבינו כי חטאנו, מחל לנו מלכנו כי פשענו וכו'" שהרי אנו יודעים שאתה "אל חנון ורחום ומרבה סליחה לחטאים וכו'". וכל זה, כבר אצל אדם הראשון. התשובה היינו היכולת לפתות כביכול את הקב"ה, מונחת ביסוד הבריאה והיא אחד משבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם (מסכת פסחים דף נד עמוד א)..

²⁷ השוו עם המשנה במסכת סוכה ה ד וראו דברינו [שמחת בית השואבה](#) בסוכות. אנשי מעשה (צדיקים) מול בעלי תשובה. ילדות שאינה מביישת את הזקנה, מול זקנה שמכפרת על משובות הילדות והבחורות. כך או כך, שנוזה לחג הסוכות הבא עלינו לטובה ונרקוד ונשמח עם כולם: צדיקים ובעלי תשובה, רחוקים שנעשו קרובים וקרובים שהתרחקו וכעת שוב קרובים.

²⁸ חותני, הרב יוסף יהודה ריינר זצ"ל הקפיד לברך את מכריו, משפחתו וכל יהודי שנקרה בדרכו בברכת גמר חתימה טובה, מיד לאחר תפילת יום ראשון של ראש השנה. זאת, עפ"י דרשת שלושה הספרים הנפתחים בראש השנה: "אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים - תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים" (ראש השנה טז ע"ב). לעצמנו אנו אומרים "נכתב" ו"כתבנו" עד הרגע האחרון, רק בתפילת נעילה אנו אומרים "נחתם" ו"חתמנו", שכן אנו מחזיקים עצמנו כבינוניים שהם תלויים ועומדים עד הרגע האחרון. אבל שאר כל האדם, מוחזקים בעינינו כצדיקים גמורים שכבר נכתבו ונחתמו לחיים טובים ביום הראשון של ראש השנה וכל שנותר לאחל להם הוא "גמר חתימה טובה". לא "חתימה טובה", אלא "גמר חתימה טובה"!